

Thomas Urban

Tabet. Fordrivelsen af tyskere og polakker i det 20. århundrede

Oversat fra tysk af Jens Ellekær

Ellekær 2012

240 sider ill.

Kr. 195

Horst Bienek

Rejse ind i barndommen. Gensyn med Schlesien

Oversat fra tysk af Jens Ellekær

Ellekær 2012

203 sider ill.

Kr. 145

Begge bøger handler grundlæggende om tab af hjemstavn og tilhørsforhold. Urban behandler sit emne bredt og systematisk, kort sagt videnskabeligt, mens Bienek betjener sig af gensyn og erindring. Begge forfattere har et personligt forhold til det historiske område Schlesien – Bienek nært, Urban lidt fjernere.

Et par ord om forfatteren. Thomas Urban blev født 1954 i Leipzig i det daværende DDR. Men allerede året efter flygtede familien til Vesten, hvor Urban voksede op i nærheden af Köln. Efter universitetsstudier i tysk, slavisk filologi og østeuropæisk historie samt journalistik kom han ind i medieverdenen og arbejder i dag som Østeuropa-korrespondent på Süddeutsche Zeitung. Urbans forældre forlod oprindeligt det tyske Breslau i Schlesien, mens hans hustru stammer fra samme by – nu under dens polske navn, Wrocław og beliggende i polske Slak.

Ved indgangen til det 20. årh. havde Polen siden de polske delinger i slutningen af 1700-tallet ikke eksisteret som stat, men kun som en nation og et kulturområde, koncentreret omkring Den katolske Kirke. Den polske stat indgik 1795-1918 i nabostaterne Preussen, Østrig og Rusland. For så at genopstå efter 1. Verdenskrig.

Men også i det 20. årh. skete der betydelige territorialændringer for den unge stat. Den blev skændigt og med rå vold delt mellem og annekteret af Sovjetunionen og Nazityskland i september 1939. Efter 1945 beholdt den sejrende Sovjetunion sin del, mens vestgrænsen for det nu sovjetisk dominerede Polens blev rullet frem til Oder-Neisse linjen - på bekostning af det besejrede Tyskland.

Tyskeres flugt og fordrivelse fra områderne øst for floderne Oder og Neisse er hovedtemaet i Urbans indholdsmæssig glimrende og velskrevne bog. Indtil 1950

forsvandt 8 millioner fra det vestlige Polen – dvs. næsten hele den tyske befolkning. Tomrummet udfyldtes af polakker, der flyttedes fra de sovjetisk erobrede områder i øst. Således bliver også polakker en del af bogens tema om tab af hjemstavn.

Det grundlæggende problem i bogen er, hvorvidt også nutidens tyskere på lige fod med polakker har ret til offentligt at mindes deres slægtnings fordrivelse og tab. Eller - med andre ord - om deres skyld i holocaust, i millioner af polakkers død og i forbrydelser mod menneskeheden gør noget sådant upassende og uacceptabelt.

Problemet kom op til overfladen i begyndelsen af det nye årtusind, da tyske planer om et "Centrum mod fordrivelser" blev luftet i offentligheden. Fortalerne for et sådant centrum hævdede, "at man burde anerkende, at tyskerne i de østlige regioner havde betalt en højere pris for tyskernes angrebs- og tilintetgørelseskrig end de fleste vest-, nord- og sydtyskere, og at de altså i bibelsk forstand var "syndebukke", der som stedfortrædere havde måttet bøde for hele samfundet" (side 11).

I Polen afvistes disse tanker imidlertid kategorisk, og de kom derfor til at kaste mørke skygger ind over den tyske anger- og forsoningspolitik, som forbundsregeringen siden Willy Brandts dage havde praktiseret overfor polakkerne. Fordrivelsens tilbagevendende som tema blev af den polske offentlighed opfattet som forsøg på historieforfalskning og på i sidste ende at ville benægte den tyske skyld i 2. Verdenskrig. Og for at se bort fra fordrivelsens forhistorie, nemlig den tyske besættelsesterror, som i så rigt mål havde omfattet både masse mord på og fordrivelse af polakker.

Urbans formål med bogen er derfor ment som et oprydningsarbejde i en debat, som efter hans mening hviler på såvel misforståelser som manglende viden. Hans tilgang er historisk – han forfølger bogens tema siden starten på 1900-tallet, fakta skal være korrekte, og meninger skal kunne begrundes og dokumenteres. Og han gennemfører sin plan eksemplarisk. Men det er også en personlig bog, indrømmer forfatteren:

"For i den store historie om fordrivelserne under Anden Verdenskrig og derefter er såvel mine forældres som mine svigerforældres personlige historie indlejret. Mine forældre stammer fra Breslau. Derfra kommer også min polske hustru Ewa. Hendes mors familie oplevede frygten under den tyske besættelse af "Warthegau" [det nazistiske navn på de dele af Polen, der var besat af Tyskland 1939-45, TP], hendes far den sovjetiske, tyske, ukrainske og så atter den sovjetiske terror i den østlige del af det daværende Polen i Volynien, som i dag tilhører Ukraine. Også de mistede alle under krigen eller derefter deres hjemstavn", (side 17).

Som overgang til den anden bog, et par ord om Schlesien (i dag polsk med navnet Slask). Området har historisk haft et meget omskifteligt statsretligt tilhørsforhold. I 1526 kom størstedelen under den bøhmiske konges lenshøjhed, efter 1742 tilfaldt det Preussen. Den vestlige og største del af Schlesien – i praksis Oberschlesien - kom efter en folkeafstemning i 1921 til først at blive en del af Weimar-republikken og dernæst af Nazi-Tyskland.

Forfatteren Horst Bienek (1930-90) voksede op i byen Gleiwitz i Oberschlesien. Da russerne efter deres erobring og polakkernes annektion af området i januar 1945 gradvis påbegyndte en massiv polonisering af provinsen, nu under navnet Slask, besluttede den kun femtenårige og i realiteten forældreløse knægt at slutte sig til flygtningestrømmen mod vest. Han endte i det østlige Tyskland, fra 1949 kaldet DDR, hvor han ret hurtigt debuterede som digter og 1951 blev knyttet til Bertolt Brechts teatertrup, Berliner Ensemble.

Senere samme år blev Bienek imidlertid arresteret af de sovjetiske myndigheder og idømt 25 års strafarbejde for ”antisovjetisk propaganda” efter den berygtede paragraf 58 i straffeloven. Afsonet i bl.a. de berygtede kulminer omkring byen Vorkuta, nord for Polarcirklen. I forbindelse med en generel amnesti i 1955 kom Bienek til Forbundsrepublikken, hvor han derefter arbejdede som journalist, forlagsredaktør og forfatter. Mest kendt er hans store skønlitterære værk, *Gleiwitz*, der handler om det tabte barndomsland i Oberschlesien.

I forbindelse med den tyske tv-station ZDF's ønske om at lave en erindringsfilm i 1987 rejste Bienek tilbage til – nu Gliwice, tidligere Gleiwitz for at blive konfronteret med barndomsbyens polske forvandling og for at erindre. Det er der kommet en både spændende og rørende lille bog ud af. På tysk udkom den allerede 1988.

Bienek fortæller usentimentalt og ligefremt om en opvækst i et centraleuropæisk miljø og med preussisk bureaukrati og retsstat. Man fornemmer straks, at det er en digter, der fortæller. Lad mig til illustration bringe et citat fra turen til Gliwice, der anslår noget af tonen:

”Vi forlader Annaberg og kører mod Gross-Strehlitz ---. Vores vej er kantet med hvidblomstrende æbletræer, der lyser i det disede middagslys. Tidligere var næsten alle landeveje --- beplantet med frugttræer. Det siges at stamme fra en gammel preussisk anordning. Fordi der hernede ofte havde været skørbug og andre sygdomme forårsagede af vitaminmangel, skulle vejfrugt være frit og gratis tilgængelig for hele befolkningen” (side 29).

Forfatteren fortæller om sin opvækst som efternøler i en børnerig familie med en voldelig far og en mor, der dør, da Horst blot er en stor knægt. Om hårdtslående opdragelses- og indlæringsmetoder i både hjem og skole. Om nazismens opkomst og udvikling. Om jøderne, der gradvist udfases og forsvinder – enten i stille emigration eller til ghettoer i Polen. Om tog, der passerer Gleiwitz med retning mod Auschwitz – beliggende blot 60 km borte. Om skyld og medskyld. Om børn, der trues med sætningen *Hold mund, ellers kommer du til Auschwitz*, underforstået ind i det mørke soveværelse.

”Men for de voksne må det allerede dengang have betydet frygt, fængsel, lejr, tvangsarbejde, også død som følge af sygdomme og epidemier. Ingen forestillede sig planmæssige mord, slet ikke masse mord ved gasning” (side 146).

Vi hører også om de russiske troppers ankomst og de rygter og den frygt, der var løbet forud. Sideløbende fortæller Bienek om sin barndomsby anno 1987. Om dens polske udseende og atmosfære, om de meget få tyskere, der er blevet tilbage, og om det lidt, der stadig minder om datidens tyske by. Han forlader byen med bl.a. disse ord:

”Jeg har bevidst undgået hjemstavn indtil nu, dette på tysk så betydningsfulde og – belastede ord ---. Er der noget udbytte af min rejse? Oberschlesien er for mig ikke længere hjemstavn. Det gamle uforanderlige landskab er der ganske vist stadig, stenene, skovene og floderne. Men de velkendte mennesker, som for mig hører med til hjemstavnen, mangler. Tradition, aura og sprog, det er alt sammen gået tabt” (side 186).

De to bøger kan med fordel læses sammen. Det er fortjenstfuldt af forlaget Ellekær at have gjort dem tilgængelige for danske læsere. Kyndigt oversat fra tysk af Jens Ellekær, der også er forlagsdirektør og tidligere efterretningsofficer. Han har ligeledes suppleret bøgerne med kortskitser, med oplysende og nyttige noter samt med en tilpas og nødvendig introduktion til problemet med de skiftende stednavne.